

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar
Doktori Iskola

dr. Erdődy János

RADIX OMNIUM MALORUM?
A PÉNZZEL ÖSSZEFÜGGŐ EGYES RÓMAI DOLOGI JOGI KÉRDÉSEKRŐL

Doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. El Beheiri Nadja, tanszékvezető egyetemi docens

Budapest, 2012.

I. A kitűzött kutatási feladat

A dolgozat címében szereplő, a Szentírásból származó (1Tim 6, 10) *radix omnium malorum* kifejezést gyakorta értelmezik akként, mintha ez a pénz eredendően rossz voltára vonatkozna. Tüzetesebb vizsgálat alapján megállapítható, hogy ehelyütt sokkal inkább a pénzhez kötődő vágyódásról, sóvárgásról van szó – ezt ítéli a rossz forrásának nem csupán a szentírási szöveg, hanem az ókori irodalom több nagy alakja (Tibullus, Ovidius, Cicero) is. A címválasztást az indokolja, hogy eme szentírási intelm fentebb vázolt közkeletű értelmezése alapján is érezhető, hogy szükséges a pénz mibenlétének realista alapú megközelítése.

Mindennapi tapasztalataink alapján állítható, hogy mainapság a pénz igen sok ponton van jelen az emberek mindennapi életében: elegendő csupán a készpénzzel történő fizetésre gondolnunk, vagy arra, hogy fizetésünket minden hónapban bankszámlánkra utalja a munkáltató. Mindkét esetben a pénz áll a középpontban, ám valamelyest eltérő módon. A készpénzfizetésnél bankjegyek, és érmék fizikai átadása útján megy végbe a fizetés, az átutalás során azonban minden csak számítógépes jelek formájában zajlik, materiális értelemben nem kerül sor átadásra. Vagyis amit a munkáltató részünkre kifizet, nem ölt fizikai alakot, ugyanakkor mégis létezik. Ebből az egyszerű példából is jól látszik, mennyire természetes velejárója, részese a pénz hétköznapijainknak. Mindezek ellenére – bár lehet, hogy éppen ezért – bele sem gondolunk, hogy honnét is ered, és mi is valójában a pénz. Hasonlóan, talán ebből adódik, hogy a pénzzel kapcsolatos jogászai megállapítások a legtöbb esetben kimerülnek abban, hogy a pénz ingó dolog, emellett elhasználható és helyettesíthető dolog is. Nem kizárt ugyanakkor, hogy a dogmatikus egyszerűsítés is szerepet játszhat eme nézetek formálódásában. Ebben a vonatkozásban rendszeresen lehet találkozni azzal a hivatkozással, hogy a pénznek az utóbbi két csoportba történő besorolása római jogi gyökerekre vezethető vissza. Éppen a római jogi előképekre és mintákra hivatkozás okán célul tűzhető ki eme jelenségek római jogi eredőinek bemutatása, akként azonban, hogy a vizsgálódás nyomán lehetőség nyíljon a vonatkozó források valódi jelentésének feltárására.

Az értekezés konkrét kiindulópontját két alapkérdés képezi: egyfelől az, hogy vajon dolog-e a pénz, másfelől pedig az, hogy pontosan mit is jelentett a romanisztikában *traditio in incertam personam*ként emlegetett *iactus missilium* tényállása. Ezekhez társul egy később felmerült, ám az előbbiekkal szorosan összefüggő további kérdés, ez pedig a *rerum natura* szerepe a klasszikus jogászok döntéshozatalában.

Az első, a pénz dologiságára, azaz jogi értelemben vett dolog mivoltára vonatkozó kérdés háttereként elegendő csupán a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 94. §-ra utalni, amely szerint minden birtokba vehető dolog tulajdonjog tárgya lehet, továbbá – törvényi kivétel híján – a tulajdonjog szabályait megfelelően alkalmazni kell a pénzre és az értékpapírokra, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre. Már ennyiből is kitűnik, hogy a magyar Ptk. eltérést engedő módon ugyan, de lényegében dologként kezeli a pénzt. Figyelemmel hazánk magánjog-történeti adottságaira, logikus kérdés, hogy vannak-e, illetőleg ha igen, mennyiben vannak római jogi gyökerei a pénz dologként való felfogásának? Ebből a kérdésből adódik a vizsgálódás további iránya is. Elsőként azzal érdemes foglalkozni, hogy jogi értelemben mit tekintettek a rómaiak dolognak. Mi áll ennek a felfogásnak a háttérében, milyen eszmék alakították a jogászok felfogását? A pénzre vonatkozó *communis opinio* alapján joggal vethető fel, hogy mit jelentett a római jogi gondolkodásban a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriája? Hogyan értelmezhetők és miként kezelhetők mindazok a példák, amelyeket a források jellemzően megemlítenek az ún. „helyettesíthető dolgok” körében? Tekintve a dologra vonatkozó római felfogást, hogyan lehet megközelíteni a *res incorporales* kategóriáját a római gondolkodásban? Mi az oka eme kategória kialakulásának? Az eme csoportban hagyományosan említett példák miként értékelhetők?

A *iactus missilium* kapcsán a központi kérdés, hogy mit is takar valójában ez a tényállás, amelyről mind a primer, mind a szekunder források meglehetősen szűkszavúan nyilatkoznak, mindezek ellenére a romanisták túlnyomó többsége arra az álláspontra helyezkedik, hogy a *iactus missilium* egy meghatározatlan személy (*incerta persona*) részére történő tulajdon-*traditio*, közkeletű kifejezéssel élve *traditio in incertam personam*, amely nézet megalapozása jellemzően két forrásszövegen (Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]; Inst. 2, 1, 46) nyugszik. Ehhez képest az említett vélekedéssel szemben egy további Digesta-textus (Pomp. D. 41, 7, 5, 1 [32 ad Sab.]) számottevő kétségeket támaszthat. Mindezek alapján hogyan értékelhető a *iactus missilium traditio in incertam personam*ként történő felfogása? Mi ennek a vélekedésnek az alapja? Elképzelhető-e egy, a forrásoknak előzetes értékítéletektől és előfeltevésektől mentes bemutatása és értékelése? Milyen következtetés vonható le ebből a *iactus missilium* mibenlétére vonatkozóan? A *iactus missilium*ra vonatkozó szerzői hipotézisből eredően tisztázni kell az *occupatio* és a *derelictio* mibenlétét is.¹

¹ Az említett hipotézis vonatkozásában ki kell emelni, hogy más szerzőnél is megjelenik a *iactus missilium* inkább *occupatio* és *derelictio* egységeként való felfogása. Ehhez ld. pl. BENEDEK FERENC: Így szórták a pénzt Rómában. *Jogtudományi Közöny* 9/1982. 698-706; BENEDEK FERENC: Derelictio, occupatio, usucapio. *Jogtörténeti Tanulmányok V.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1983. 7-31; BENEDEK FERENC: *Iactus missilium. Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino V.* Napoli: Editore Jovene, 1984. 2109-2129.

A *rerum natura* jelentésrétegeinek, valamint a jogászi döntéshozatalban játszott szerepének vizsgálata a fentebb megfogalmazott két alapkérdésből adódik. Gyanítható ugyanis, hogy mind a pénz dologi jogi helyzetének, mind pedig a *iactus missilium* tényállásnak specialitásai magának a pénznek, illetőleg a *missiliának*² a sajátosságaiból adódnak. Specifikus jellemzőik okán különlegesek a rájuk vonatkozó szabályok; az adott esetben megjelenő dolgok jellegének, természetének van tehát hatása arra, hogy jogi szempontból miként minősülnek, miként kezelendők. Volt-e szerepe a *naturának*, és ha igen, milyen szerepet játszott ez a jogászi *responsumok*ban? Az egyedi eset konkrét igazságosságának megelégedése öncél volt-e, vagy ezek a döntések egy tágabb kulturális keretbe ágyazódtak? A jogászi gondolkodás szempontjából mi a jelentősége a *rerum naturának*? Vajon a döntéshozatal során a rend, illetőleg az erről való tapasztalás meghatározott mederben tartja-e a konkrét esetben felmerülő kérdésekre adható válaszokat? A dolgozat ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolása által igyekszik megtalálni a pénz helyét a dologi jog rendszerében.

Mind a címből, mind pedig az eddigiékből egyaránt kitűnik, hogy az értekezés csak a pénzre vonatkozó egyes dologi jogi kérdéseket vizsgál. Ennek háttérében az áll, hogy elsődlegesen a statikus szabályok tisztázása a cél, a dinamika, a normák „mozgásba lendülésének” elemzése csak ezután következhet.

Érthető, hogy egy jogi dolgozat elsősorban jogi szempontból igyekszik megragadni a pénz mibenlétét, azonban ennek mindenképpen előkérdése a pénz mindennapi életben betöltött szerepének feltárása. Ebben a körben viszont az érthetőség kedvéért szükséges bizonyos közgazdaságtani kategóriák használata, ám a mélyebb közgazdaságtani elemzés távolról sem célja a dolgozatnak. Hasonlóan kívül került a dolgozat vizsgálódási körén a római pénzrendszer történetének bemutatása.³ Hangsúlyozni kell azt is, hogy nyilvánvalóan nem vállalható minden, a pénzzel kapcsolatos dologi jogi kérdés megválaszolása egyetlen dolgozatban. Jelen dolgozatban egyáltalán nem kerül említésre, a *vindicatio nummorum* és a *consumptio nummorum* kérdése, a *quasi ususfructus*, a *commixtio nummorum*, a *res consumptibiles* és a *traditio nummorum* problémakörével pedig a dolgozat mindössze *per tangentem* foglalkozik, olyan mértékben érintve az említett kérdéseket, amelyek a fő

² Kiemelendő, hogy a pénz és a *missilia* kifejezések nem egymás ekvivalensei; utóbbi megjelölés tágabb kört ölel fel, jelölve mindazokat az ajándékokat, amelyeket a magistratusok, illetőleg később a császár valamilyen alkalomból a tömeg részére szétosztott. Ehhez ld. ADOLF BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd, 2010⁸ s. v. 'missilia'; BENEDEK *Így szórták* 698; BENEDEK *Iactus* 2109; ZLINSZKY JÁNOS: *Evictio missilium*. *Iustum Aequum Salutare* II. 2006/1-2. 100-101.

³ Ehhez a témakörhöz ld. a teljesség igénye nélkül: THEODOR MOMMSEN: *Geschichte des römischen Münzwesens*. Berlin, 1860; JOHANNES GEORG FUCHS: *Iusta causa traditionis in der Romanistischen Wissenschaft*. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1952; MICHAEL H. CRAWFORD: *Roman Republican Coinage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1974.

mondanivaló megalapozásához elengedhetetlenül szükségesek. Megismétlendő, hogy a pénz kötelmi jogi vonatkozásai is kívül esnek a jelen dolgozat vizsgálódási körén. Azonban mindez távolról sem jelenti azt, hogy az adott kérdésekhez kapcsolódó primer források vizsgálata is teljes mértékben elmaradna: ahol szükséges, az említett témákhoz kapcsolódó szövegek is bemutatásra kerülnek, azonban az említett témákat teljes körű feldolgozása nélkül.

II. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, a kutatás és az anyaggyűjtés módszere, a források feltárása, illetőleg felhasználása

A pénzzel mint értékmérővel, annak a dologi jogban elfoglalt helyével és a pénzen történő tulajdonszerzés egyes kérdéseivel összefüggésben a kutatás vezérelveként Marcus Aurelius császár egyik intelme szolgál: „...minden dolgot, ami eszedbe jut, határozz meg, és írd le pontosan, hogy világosan lásd, milyen *az lényegében*, a maga mezítelen valóságában, *egészében*, *minden szempontból*, hogy beszámolj magadnak róla, mi a neve, hogy hívják alkatrészeit, melyekből összeállt, melyekre majdan széthullik”.⁴ Tehát a pénzről való gondolkodás során – hasonlóan az idézett császári gondolatmenethez – azt a kérdést kell elsősorban megválaszolni, hogy mi a vizsgált dolog valójában, vagyis mi a helye, rendeltetése és célja a természetben?⁵ Ez magyarázza a fentebb már említett dologi jogi megközelítést, mivel a magánjog szemszögéből két kérdés számít alapvetőnek: a „Mi?” és a „Hogyan?” kérdése. Az előbbi a statikára kérdez rá, tehát mi a vizsgált dolog helye a jog rendszerében? Az utóbbi kérdés a dinamikával foglalkozik, azaz hogyan lehet hozzájutni ahhoz, amit a „Mi?” kérdéssel sikerült körülírni.

Ebből adódóan elmondható, hogy a kutatás vezérelve az egyszerűség és a módszeresség. A dolgozat célkitűzéseinek megvalósításához igen kényes egyensúly fenntartása szükséges, éppen ezért állítható, hogy a kivitelezés körében a kevesebb, több: a téma főként primer forrásokon – elsősorban a Digesta egyes véleményein – alapuló megközelítése tűnik a leginkább célravezetőnek. Ennek keretében elsődlegesen annak megállapítására kell törekedni, hogy az adott jogászai vélemények milyen konkrét esethez kapcsolódnak. Ebből eredően mindig a konkrét gyakorlati probléma oldaláról kell megközelíteni az egyes forrásokat, hiszen az elméleti fejtegetések is többnyire ezekhez társulnak. Ezt követően második lépésben az adott szövegek jelentésének feltárása a cél az értelmezés elveinek figyelembe vételével. Ebben a vonatkozásban feltétlenül szükséges kiemelni, hogy az elemzett források kapcsán mindig az interpolációmentesség feltevéséből kell kiindulni – az interpolációkritikai irányzat tarthatatlanságának okát a leginkább találó módon Bessenýő András fejti ki.⁶

⁴ Elmékedések 3, 11 (Husztai József fordítása).

⁵ Vö. Elmékedések 8, 11: „Mi ez, mi előttem van, önmagában véve, sajátos alkatát tekintve? Mi a lényege, mi az anyaga? Mi a formáló oka? Mi a feladata a világrendben? Meddig tart?”

⁶ BESSENYŐ ANDRÁS: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2003. 111. Az interpolációkritikáról általában ld. főként MAX KASER: *Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte 277, 5. Abhandlung. Wien: Verlag Böhlau, 1972, különös

A primer források összegyűjtése során elengedhetetlenül szükséges volt a mértékadó lexikonok, enciklopédiák, szótárak és kézikönyvek felhasználása⁷: ezek segítségével állt össze a vizsgálandó primer források *corpusa*.

Kétségtelenül szükséges az adott téma mértékadó szekunder irodalmának bemutatása is, ehelyütt azzal a megjegyzéssel, hogy a fő cél a szigorúan a témához kötődő szekunder munkák szisztematikus és részletes elemzése, továbbá ezek egymással való ütköztetése. A szekunder irodalommal való foglalatzkodás semmiképp sem mehet a primer forrásokra összpontosító elemzés rovására, hiszen a római jog elsősorban a római jogászok munkáiból ismerhető meg. Nyilvánvalóan nem vitathatók a szekunder irodalom körébe tartozó szerzőknek a római jogászok véleményeinek megértésében és megértetésében elért eredményei, ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a római jog elvei és szabályai mindenekelőtt a római jogászok egyes véleményeiből fejthetők vissza.

Eme kérdések vizsgálatára akként kell sort keríteni, hogy a pénz római jogászok általi jogi megítélésére, a tulajdonszerzés kérdéseire mindig realista alapon, a „Mi van?” kérdéséből kiindulva kell választ adni. Az egész vizsgálódás alapállása tehát jellegzetesen realista szemben a relativista, másként szubjektív idealista felfogással: soha nem abból kell kiindulni, ami a tudat működéséből ered, különösen nem az emberi elme alkotta ideákból (szubjektív idealizmus), hanem a gondolkodási sémáktól független, objektíve létező valóságból.⁸

tekintettel 80 skk. és 94 skk.; FRANZ WIEACKER: *Textkritik und Sachforschung. ZSS RA XCI* (1974). 1-40. A kérdéshez ld. még áttekintő jelleggel a szövegkritikai nézetekről A. ARTHUR SCHILLER: *Roman law: Mechanisms of Development*. The Hague – Paris – New York: Mouton Publishers, 1978, 62-72, különösen pedig 67-70; a iustinianusi kodifikációról MAX KASER: *Das römische Privatrecht II*. Handbuch der Altertumswissenschaft X. 3. 3. 1-2. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1975², 32-40, különösen pedig az interpolációról 35-36. Az interpolációs kutatómódszerről ld. pl. WOLFGANG KUNKEL – MARTIN JOSEF SCHERMAIER *Römische Rechtsgeschichte*. Köln – Weimar – Wien: Verlag Böhlau, 2005¹⁴, 218-221; FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010, 138-139; BESSENYŐ *Római magánjog* 109-111; PETER STEIN: *A római jog Európa történetében* (fordította: Földi Éva). Budapest: Osiris Kiadó, 2005. 170.

⁷ Ld. a teljesség igénye nélkül: BERGER *Encyclopedic Dictionary*; BESSENYŐ *Római magánjog*; PIETRO BONFANTE: *Corso di diritto romano. La proprietà. II, 2*. Milano: Giuffrè, 1968; ALFRED ERNOUT – ANTOINE MEILLET: *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris, 1951; FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010; ANTONIO GUARINO: *Diritto privato romano*. Napoli: Editore Jovene, 1992; MAX KASER: *Das römische Privatrecht I-II*. Handbuch der Altertumswissenschaft X. 3. 3. 1-2. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971²; FRITZ SCHULZ: *Classical Roman Law*. Oxford, 1951; PASQUALE VOCI: *Modi di acquisto della proprietà. Corso di Diritto Romano*. Milano: Giuffrè Editore, 1952. Emellett a nyelvi elemzés körében különösen jelentős segédkönyvek az alábbiak: HERMANN GOTTLIEB HEUMANN – EMIL SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena: Verlag Gustav von Fischer, 1926; *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1968; FINÁLY HENRIK: *A latin nyelv szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002 (reprint); HENRY GEORGE LIDDELL – ROBERT SCOTT: *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press, 1940.

⁸ A relativizmussal összefüggő problémákra ld. JOSEPH RATZINGER: *Glaube – Wahrheit – Toleranz. Das Christentum und die Weltreligionen*. Freiburg – Basel – Wien: Herden, 2005⁴. 94-95; JOSEPH RATZINGER: *Werte in Zeiten des Umbruchs. Die Herausforderungen der Zukunft bestehen*. Freiburg – Basel – Wien: Herden, 2005. 50.

A dolgozat az elvégzett vizsgálatok szempontjából öt részre tagolódik. Az első rész egy, a pénzre vonatkozó alapvetést tartalmaz. Ennek keretében megállapításra kerül, hogy nem adható olyan általános érvényű definíció, amely maradéktalanul írná le a pénz fogalmát. Ekként az tűnik járható útnak, ha a pénz mibenlétének megközelítése annak jellemzőin és funkcióin keresztül történik. Előbbiek arra a kérdésre adnak választ, hogy a felhasználóknak milyen elvárásaik vannak a pénzzel szemben, utóbbi pedig azt írja le, hogy a forgalomban milyenként tűnik fel a pénz – ezek tehát a pénz ilyen mivoltához kötődő „mozgásformák”. A jogász szemszögéből a helyettesíthetőség mint jellemző, valamint az értékmérő-, a csereeszköz- és a fizetési eszköz-funkciók bírnak nagyobb jelentőséggel. A rómaiak pénzfelfogása vonatkozásában elmondható, hogy mindeme jellemzők és funkciók csak részlegesen érvényesültek, elsősorban abból a tényből eredően, hogy a pénz értékét a tényleges fémtartalom határozta meg.

Az ezt követő második rész mutatja be a pénzre vonatkozó romanista *communis opinio*t, amely szerint a pénz helyettesíthető és elhasználható dolog. Mindkét, a szekunder irodalomban is általános nézet, primer forrásokon alapul.⁹ Ezekből levonható következtetés a pénz *res corporalis* mivoltára nézve is (vö. Pomp. D. 34, 2, 1, 1 [6 ad Sab.]; Inst. 2, 2, 2). Eme megfontolások nyomán kerül sor a pénz forrásokból kiolvasható komplexitásának bemutatására. A vizsgált források négy csomópont köré csoportosíthatók. Az első csoportba sorolt szövegek a *res „fungibiles”* kategóriájába tartozóként kezelik a pénzt (ld. pl. Gai. 3, 90; Ulp. D. 30, 34, 3 - 4 [21 ad Sab.]). A második csoportba tartozó forrásokból az a kép látszik kirajzolódni, hogy a pénz jellegzetesen *res incorporales*nek minősült – tipikusan ilyen értelemben nyilatkoznak – egyebek mellett – az alábbi forráshelyek: Iav. D. 12, 6, 46 (4 ex Plaut.); Ven. D. 34, 4, 32 pr. (10 act.). A harmadik csoportot említve rá kell mutatni, hogy léteznek olyan vélemények is (pl. Ulp. D. 13, 3, 1 pr. [27 ad ed.]), amelyek megfogalmazása arra enged következtetni, hogy a pénz önálló kategóriaként is kezelhető. Külön csoportként említhetők azok a *responsumok* (tipikusan Paul. D. 45, 1, 37 [12 ad Sab.]), amelyek körében a pénz *nummi* formában kerül említésre, vagyis kifejezetten csak az egyes érmék jönnek figyelembe. Mindezek mellett akadnak olyan textusok is, amelyek nem foglalnak állást egyértelműen a pénz egy adott kategóriába tartozása mellett (ld. pl. Ulp. D. 30, 30 pr. [32 ad Sab.]; Iul. D. 23, 4, 21 [17 dig.]). Ebből az áttekintésből kitűnik, hogy a római jogtudósok pénzre vonatkozó felfogása nem volt egységes. A vizsgált forrásokban közös, hogy az adott jogász annyit állít, hogy a pénz nem tartozik egy adott kategóriába, arra nézve viszont

⁹ Ebben a körben elsődlegesen az alábbi szövegekre lehet hivatkozni: Gai. 2, 196; 3, 90; Ulp. D. 13, 3, 1 pr. (27 ad ed.); Ulp. D. 45, 1, 29 pr. (ad Sab.); Inst. 2, 4, 2.

egyikük sem ad iránymutatást, hogy melyik csoportba sorolható. Mivel a véleményekből látható az egységes állásfoglalás hiánya a pénz jogi megítélése tekintetében, feltehető, hogy ez annak tudható be, hogy ők maguk is tudatában voltak a pénz sajátos jellegének, vagy legalábbis érezték annak különleges, vagyis a többi dologfajtától eltérő voltát. Ennek háttérében elsődlegesen a *qualitas* és *quantitas* közötti különbség állhat, amire a romanisták jellemzően a pénz kettős természeteként szoktak hivatkozni.

A dolgozat harmadik része a *rerum natura* mibenlétével foglalkozik. Elsődleges cél annak feltárása, hogy milyen esetekben és miként hivatkoztak a klasszikus jogászok a *rerum natura* fogalmára. Ebből adódóan az is kérdésként merül fel, hogy használata során milyen jelentés társult a fogalomhoz.

A szekunder irodalomnak a források elemzése és értékelése során elért eredményeiből az a kép látszik kirajzolódni, hogy a *rerum natura* elsősorban valaminek vagy valakinek a létezését, vagy – tagadó alakban – a létezés hiányát fejezi ki. Eme jelentés vonatkozásában az irodalom egységes. A dolgozat ezt a témakört külön vizsgálja a szabad emberek, a rabszolgák és az élettelen tárgyak vagy éppen akár ezeken túli, nem materiális létezők vonatkozásában. A szabad ember létezése kapcsán a leginkább érdekes kérdés a méhmagzat létezésének problematikája a források alapján. Jellegzetesen kevesebb azon szerzők száma, akik a fentiekén túl egyéb jelentést is tulajdonítanak a *rerum natura* fogalmának, jóllehet a források ebben a vonatkozásban sem kétségesek. Léteznek olyan források, amelyek alapján a *rerum natura* az objektív valóság leképezője – ezekben az esetekben a jogászi döntések szabadságának mederben tartása, de semmiképpen sem korlátozása tükröződik. Jól kitűnik ezekből a szövegekből, hogy az objektív valóság tiszteletben tartása, valamint ennek az egyes jogászi döntésekben való kifejeződése arra az eredményre vezet, hogy az alapok, az eredő vonatkozásában nem születnek esetleges döntések. Harmadikként említhető a szövegeknek egy olyan csoportja, ahol a *rerum natura* az esetben szereplő valamely dolog specifikus, csak arra a létezőre igaz jellemzőjére utal. A szekunder irodalom ezt a csoportot nem maradéktalanul tartja önálló kategóriának, ekként meg kell vizsgálni, hogy a vitatható besorolású helyek esetében a mi a konkurencia alapja. Ennek vizsgálatát a dolgozat mindhárom csoport vonatkozásában elvégzi. Végezetül kitekintésként, említésre kerülnek olyan szövegek is, amelyek esetében a *rerum natura* fogalmára utalás egy tágabb, elvontabb normatív keretbe ágyazódik, ekként érthetővé válik a *rerum natura* és a *ius naturale* közötti kapcsolat. Gondolatkísérletként tartalmaz a dolgozat egy összehasonlítást a *rerum natura* és a jogi tények fogalma és használata tekintetében. Mindezek alapján megállapítható, hogy a római jogászok döntései egy olyan, tágabb kulturális keretbe ágyazódtak, amely kulturális

keret nem kizárólag a római gondolkodást, és így a jogászi gondolkodást határozta meg, hanem nagy hatást gyakorolt a későbbi keresztény gondolkodásra is, illetőleg a magánjog terén annak fejlődésére is.

A dolgozat negyedik része a *res* forrásokban való használatával, különösen pedig a *res, quae pondere numero mensura constant* és a *res incorporales* fogalmaival foglalkozik. Eme kérdések vizsgálatára főként a pénz dologiságával összefüggésben kerül sor. A *res* kifejezés használatának kérdése azért merült fel, mert a források és a szekunder irodalom elsődleges vizsgálata arra mutatott, hogy a római jogászok is a dologiságban (fizikai létező mivoltában) igyekeztek megragadni a pénz lényegét, ugyanakkor a vizsgált jogtudósi vélemények tartalmi sokfélesége már ezen a ponton szembeötlő volt. Ennek háttérében az áll, hogy mind a köznapi értelmezésben, mind a jogászok általi használatban a *res* kifejezés materiális értelme dominált – a görög filozófia hatása a közgondolkodásra egyértelműen tetten érhető. Ebből adódóan szükséges röviden tisztázni a *res* és a német terminológia szerinti *Ding* és *Sache* fogalmait, egyszersmind elválasztva ezeket egymástól.

A *res, quae pondere numero mensura constant* kapcsán bemutatásra kerül, hogy a források jellegzetesen milyen példákat említenek ebben a körben – ezek közül a dolgozat tárgya szempontjából kiemelkedik a *pecunia numerata*. A *pondus*, *numerus* és *mensura* jelentősége abban áll, hogy a dolgok egyedi meghatározására a súly, szám, mérték alá történő besorolás alapján van mód, ekként a súly, szám, mérték eme dolgok természetéhez tartozik. Mindeme vizsgálatok alapján adódik a feltevés, hogy a *pecunia* és a *pecunia numerata* között árnyalatnyi jelentésbeli eltérés van: *pecunia* jelentése tágabb, mint amit *pecunia numerata* jelöl. Ezt alátámasztja a kincstalálásra vonatkozó *excursus* is: a kincset meghatározó Paulus-szövegben¹⁰ *depositio pecuniae* szerepel, amely kifejezésben a *pecunia* – más forrásokkal összhangban – értéktárgyat, vagy értékes dolgot jelent. A *res, quae pondere numero mensura constant* körébe tartozó dolgokra nézve teljesített szolgáltatás vonatkozásában, a források által említett *eiusdem naturae reddere* követelménye az igazságosság *ius suum cuique tribuens* értelemben vett posztulátumának gyakorlati alkalmazását jelenti.

A *pecunia* és *pecunia numerata* közötti különbség tetten érhető a *res incorporales* mibenlétének vizsgálata során is. A *res incorporales* kategóriája elsősorban a vagyon fogalmából kiindulva bír jelentőséggel, amely utóbbi mainapság jellemzően vagyoni értékű alanyi magánjogokként értelmezhető. A *res incorporales* kategóriája a filozófiából a retorika közvetítésével került át a jogi nyelvbe, ahol a kézzel meg nem fogható létezők, a vagyoni

¹⁰ Paul. D. 41, 1, 31, 1 (31 ad ed.).

jogok megjelölésére szolgált. A gaiusi és iustinianusi Institúciókban a *res incorporales* kategóriájára vonatkozó hosszabb, elméleti jellegű, példákat is felsoroló szövegek¹¹ alapján – mind a korábbi vizsgálódások, mind a konkrét forrásszövegek tartalma alapján – állítható, hogy a gaiusi, és így a iustinianusi szóhasználata inkább köznapi, és nem technikus jellegű: a *pecunia corporalisként* való említése valószínűleg *pecunia numeratát* takar.

Összességében, a *pecunia* és a *pecunia numerata* közötti különbség lényegében abban áll, hogy a rómaiak ugyanazt a jelenséget két, eltérő oldalról igyekeztek megragadni; ennek leképeződése a forrásokban a két kifejezés. A két kifejezés használata nyomán érthető meg a pénz kettős természete. Adott egyfelől *pecunia*, tehát a pénz mint az érték megjelenítője és mérője, az „értékjog”. Másfelől pedig létezik *pecunia numerata*, vagyis a kívülágban ezt az értékmérőt megtestesítő pénzanyag. Nem kétséges, hogy a rómaiak számára inkább ez utóbbi volt a könnyebben értelmezhető, kezelhető kategória, ugyanakkor az elvégzett vizsgálatokból az is kitűnik, hogy érzékelték, és bizonyos mértékig értették is a pénznek a hordozó anyagtól való különválását. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a pénz ilyen kettős természetének érzékelése szükségképpen következik abból a tényből, hogy a pénz maga is része a *naturának*, amelynek szabályosságát az ember értelme révén képes felismerni.

Az utolsó, ötödik részben a *iactus missilium* témakörének elemzése olvasható. A középpontban az a kérdés áll, hogy valóban *traditio in incertam personam*ként értelmezhető-e ez, a forrásokban marginálisan és igen röviden említésre kerülő tényállás. A *missilia*, vagyis nem kizárólag pénz, hanem tágabb értelemben különféle ajándékok nép közé szórására eltérő okokból került sor a köztársaság, illetve a császárkor idején, ugyanakkor az egészen bizonyos, hogy nem a Pomponius által írott¹² célból került rá sor, tehát az ajándék szóróját nem az a cél vezette, hogy az ajándéktárgyakon mások tulajdont szerezhessenek. A tényállás *traditio in incertam personam*ként való értelmezése ellen szól az említett Pomponius-textus, különösen pedig a *iusta causa traditionis* ebben az esetben igen kérdéses volta. A forrásszöveg alapján sokkal valószínűbbnek tűnik egy olyan értelmezés, amely szerint a *iactus missilium derelictio* és *occupatio* egysége. Ennek alátámasztásához szükséges az *occupatio* és a *derelictio* fogalmainak és joghatásainak a forrásokon alapuló tisztázása. Különösen a *derelictio* kapcsán szükséges a tulajdon-*derelictio* bekövetkeztének, az *usucapio pro derelicto* kérdésének, valamint az *animus derelinquendi* (*derelinquentis*) mibenlétének realista alapú megközelítése, valamint utóbbinak a *iactus mercium* tényállásával való egybevetése. Eme vizsgálódás során szükséges volt a Digesta 41. könyv 7. tituluszának elemzése, valamint más kapcsolódó

¹¹ Gai. 2, 12-14; Inst. 2, 2 pr – 3.

¹² Pomp. D. 41, 7, 5, 1 (32 ad Sab.).

szöveghelyek (Iul. D. 14, 2, 8 [2 ex Minic.]; Gai. D. 41, 1, 9, 7 [2 rer. cott.]; Ulp. D. 47, 2, 43, 11 [41 ad Sab.]; Inst. 2, 1, 46) bemutatása is. A források elemzéséből kitűnik, hogy a *pro derelicto* elbirtoklásra azért volt szükség, mert a *res derelicta*ról nem nyilvánvaló első tekintetre, hogy az *res nullius derelicta*, ekként csak az egyéves elbirtoklási idő letelte után válik biztossá a megszerző tulajdonszerzése. Az *animus derelinquendi* (*derelinquentis*) kérdése kapcsán a források elemzése nyomán elfogadhatónak tűnik az az irodalmi álláspont, amely szerint az *animus* ebben az esetben az elhagyónak a dologhoz fűződő tudati viszonyulásaként értelmezendő.¹³

A források és az irodalom áttekintése után védhetőnek tűnik egy olyan álláspont melletti érvelés, hogy a *iactus missilium* tényállása, legalábbis abban az esetben, ha pénzszerzésről van szó, sokkal valószínűbben jelentett *derelicti*ót és *occupati*ót, semmint meghatározatlan személy részére végrehajtott tulajdon-*traditi*ót. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a megszerző magatartása, és a megszerzés körülményei alapján ebben a tényállásban további *derelicti*óra, vagy akár *commixti*óra is sor kerülhet.

III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása, azok hasznosítása, illetve a hasznosítás lehetőségei

1. A pénzre vonatkozó alapvetés keretében a pénz vizsgálata annak jellemzőin és funkcióin keresztül történt. A vonatkozó irodalom alapján kijelenthető, hogy a jogász szemszögéből a helyettesíthetőség mint jellemző, valamint az értékmérő-, a csereeszköz- és a fizetési eszköz-funkciók bírnak nagyobb jelentőséggel. A rómaiak pénzfelfogása vonatkozásában elmondható, hogy mindeme jellemzők és funkciók csak részlegesen érvényesültek, elsősorban abból a tényből eredően, hogy a pénz értékét a tényleges fémtartalom határozta meg. Ezt követően bemutatásra került a pénzre vonatkozó romanista *communis opinio*, amelynek körében a vonatkozó források alapján megállapítást nyert, hogy a forrásokban nincs egységes, általában érvényesülő kategorizálás a pénz tekintetében: a források sokfélesége arra engedett következtetni, hogy a római jogászok érzékelték a pénz sajátos jellegét. Ennek háttérben elsődlegesen a *qualitas* és *quantitas* közötti különbség állhat, amire a romanisták jellemzően a pénz kettős természeteként szoktak hivatkozni.

¹³ LETIZIA VACCA: *Derelictio e acquisto delle res pro derelicto habitae*. Milano, 1984. 120.

2. A *rerum natura* vizsgálata abból a szempontból vált szükségessé, hogy feltárható legyen ennek a sajátos jellegnek a mibenléte. A *rerum natura* éppúgy utal valamely személy vagy dolog létezésére, vagy a létezés hiányára, mint ugyanezeknek a természetben elfoglalt helyükből eredő céljára és rendeltetésére, amely helyet, célt és rendeltetést, vagyis az ezekhez kapcsolódó rendet az ember – értelme révén – képes felismerni. A jogászai gondolkodás szempontjából vett jelentősége ennek a fogalomnak abban áll, hogy a döntéshozatal során ez a rend, illetőleg az erről való tapasztalás egy meghatározott mederben tartja a konkrét esetben felmerülő kérdésekre adható válaszokat. Ebből a mederből való kilépésre egyáltalán nincs lehetőség, sem az egyedi-eseti döntések, sem a normaalkotás körében. Ilyenkor ugyanis az ilyen döntés vagy norma idegen marad attól a társadalmi, kulturális, jogi külvilágtól, amelybe beágyazni szándékozták; az mintegy kidobja magából az ilyen egyedi vagy általános döntéseket.

3. A pénz dologiságával összefüggésben kiemelendő, hogy – mint az már a korábbiakból is kitűnik – a római jogászok a pénz lényegét annak dologiságban igyekeztek megragadni, tehát sok esetben elsősorban fizikai létező mivoltát hangsúlyozták. A *res, quae pondere numero mensura constant*, valamint a *res incorporales* kategóriáinak vizsgálata alapján megállapítható, hogy a források által ebben a körben jellemzően használt két kifejezés, a *pecunia* és a *pecunia numerata* között árnyalatnyi jelentésbeli eltérés van: *pecunia* jelentése tágabb, mint amit *pecunia numerata* jelöl. Mi több, a *res incorporales* témaköre vonatkozásában feltehető, hogy a vonatkozó gaiusi, és így a iustinianusi szöveg megfogalmazása is pontatlan: a *pecunia corporalisként* való felfogása nyilvánvalóan nem helytálló; itt lényegében *pecunia numeratáról* esik szó. A *pecunia* és a *pecunia numerata* egymástól való különválasztása azért volt elengedhetetlen, mert ezáltal válik lehetővé annak felismerése, hogy a római jogászok számára is érzékelhető, és bizonyos mértékig érthető volt a pénznek a hordozó anyagtól való különválása: *pecunia* volt (tágan 'pénz' értelemben) az érték megjelenítője és mérője, valamint fizetési- és csereeszköz, *pecunia numerata* pedig a külvilágban ezt az értékmérőt megtestesítő pénzanyag. Nem kétséges, hogy a rómaiak számára inkább ez utóbbi volt a könnyebben értelmezhető, kezelhető kategória, ugyanakkor az elvégzett vizsgálatokból az is kitűnik, hogy érzékelték, és bizonyos mértékig értették is a pénznek a hordozó anyagtól való különválását. Ugyanakkor kiemelendő, hogy ennek a kettősségnek az érzékelése éppen azért volt lehetséges a

római jogászok számára, mivel a pénz maga is része a *naturának*; ezt pedig az ember értelme révén felismerheti.

4. Feltétlenül kiemelendő, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* körébe tartozó dolgokra nézve teljesített szolgáltatás vonatkozásában, a források által említett *eiusdem naturae reddere* követelménye az igazságosság *ius suum cuique tribuens* értelemben vett posztulátumának gyakorlati alkalmazását jelenti.
5. A pénzen való tulajdonszerzés egy gyakorlati esetkörének bemutatását célozta a *iactus missilium* tényállásának elemzése. Kiindulópontként ebben a vonatkozásban annak, az egyébként pandektista gyökerű nézetnek az elvetése szolgált, amely szerint a *iactus missilium* voltaképpen *traditio in incertam personam*, tehát meghatározatlan személy részére történő birtokbaadás tulajdonátruházási szándékkal. Analitikusan szemlélve az eseményeket és a felmerülhető lehetőségeket arra a következtetésre lehet jutni, hogy pénz szórása esetén a *iactus missilium* igazából *derelictio* és egy *occupatio* találkozásaként értelmezhető, amelynek során a tulajdon átszállásához elegendő a magistratusnak mint tulajdonosnak egy nem meghatározott személy irányába kifejezett akarata, amelynek fizikai megnyilvánulása a pénz eldobásában érhető tetten. A *iactus missilium* tehát egy olyan, alapvetően önálló tulajdonszerzési mód, amely tartalmilag a *derelictio* és az *occupatio* összekapcsolódása; a tulajdon átszállásához szükséges akarat tényező pedig a *traditio* köréből származik.
6. A dolgozat megállapításainak hasznosíthatósága elsősorban a további kutatásban, illetőleg az oktatásban képzelhető el. A realista alapú, a vizsgált entitásokat azok abszolút értékük alapján értékelő módszer hasznos lehet a további kutatások során: a objektív valóságból kiinduló természetjogi gondolkodás jelentősége és valamiképp fölénye abban keresendő, hogy éppen az objektív valóságból kiindulva nyílik mód arra, hogy minden előzetes értékítéllettől mentesen kerülhessen sor a vizsgált kérdéskör bemutatására. Ennek az elvnek az alkalmazása a kutatás további irányait is meghatározza. Célul tűzhető ki, elsősorban a *rerum natura* fogalmához kötődően, a *ius naturale*, illetőleg a *naturalis ratio* kérdésének az objektív valóságból kiinduló bemutatása. Ezen túlmenően a kutatási módszer önmagában is alkalmas lehet arra, hogy római jogi alapokról indulva újból górcső alá lehessen venni az alapvető

jelentőségű fogalmakat és intézményeket; ennek a célkitűzésnek a jelentősége különösen paradigmaváltások alkalmával nő meg jelentős mértékben.

IV. A témakörben megjelent publikációk jegyzéke

„Uti legassit” – halál esetére szóló rendelkezés a XII táblás törvényben. In: HAJDÚ GÁBOR (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok Dr. Horváth Attila tiszteletére*. In-Forma, Budapest, 2003. 17-27.

A pénz természete a római jogban. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/1. 22-25.

Tulajdonszerzés pénzen római jog szerint - gondolatok a mancipatio margójára. *Iustum Aequum Salutare* II. 2006/3-4. 73-84.

Some Questions Concerning Money in Roman Law – A New Perspective. *Acta Ant. Hung.* 47, 2007. 241-259

„Ajándékok, melyeket a császárok a nép közé szórattak”. *Iustum Aequum Salutare* IV. 2008/1. 97-113.

Rerum natura non patitur. Some remarks in the margin of rerum natura in the sources of Roman law. *Iustum Aequum Salutare* IV. 2008/4. 37-46.

A dolgok elhagyásának és foglalásának római jogi kérdéseiről. *Iustum Aequum Salutare* V. 2009/1. 129-150.

Intelleguntur in rerum natura esse. A 'rerum natura' kifejezés megjelenése és mibenléte a Digestában. *Iustum Aequum Salutare* VI. 2010/1. 151-173.